

NOVÁK Anikó

Újvidéki Egyetem, Bölcsészettudományi Kar
Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék
Újvidék (Szerbia)
aniko.novak@ff.uns.ac.rs

ALAKMÁSOK ÉS NYELVHASZNÁLAT
TOLNAI OTTÓ *A TENGERI KAGYLÓ* CÍMŰ
KISREGÉNYÉBEN

Narratological Approach of Ottó Tolnai's
A tengeri kagyló

Galerija alter-ega i upotreba jezika Ota Tolnaja u romanu
Morska školjka

Az alakmások kérdése és ezzel összefüggésben az elbeszélői hang lokalizálása izgalmas feladatok elé állítja Tolnai Ottó műveinek olvasóit. Jelen dolgozat középpontjában Tolnai Ottó *A tengeri kagyló* című műve áll, amelyben a többi Tolnai-szöveghez hasonlóan tetten érhető a fiktív többszerzőjűség és a hangsúlyos élőbeszédszerűség. Míg másutt például a bélyegekre szakosodás az alakmások elkülönítésének egyik kritériuma, addig az elemzett kisregényben a szereplők nyelvhasználata, szókinccse segíti a megkülönböztetésüket. A narrátor önmagát a többi alakhoz képest laikus fogalmazóként identifikálja, s a többiek kifejezésmódját folyamatosan összeveti a sajátjával, így szinte több párhuzamos szöveget kapunk. Az elbeszélő problematikájára fókuszáló narratológiai elemzés tehát szükségképpen nyelvészeti kérdésekkel operál.

Kulcsszavak: Tolnai Ottó, *A tengeri kagyló*, narrátor, szókinccs, nyelvhasználat.

Valaki mindig belebeszél

Az alakmások kérdése és ezzel összefüggésben az elbeszélői hang lokalizálása izgalmas feladatok elé állítja Tolnai Ottó műveinek olvasóját. Akármerre is nézünk, alteregókba ütközünk, az ő hangjukat halljuk, hol egyikét, hol mási-

két, hol mindegyikét egyszerre, hiszen folyton egymás szavába vágnak, belebeszélnek egymás mondandójába. E problémakör olyannyira hangsúlyos a szerző műveiben, hogy Gulyás Gábor szerint a kortárs magyar irodalomban éppen a Tolnai-opus a legadekvátabb példája a *ki beszél?* kérdés megkerülhetetlenségének (Gulyás 1995, 43). A Tolnai-recepcióban e kérdéskör gazdagon dokumentált, s magam is foglalkoztam vele több írásomban. Korábbi, más művekkel kapcsolatos megállapításaim *A tengeri kagyló* című kisregény esetében is helytállóak. A 2008-as *Grenadírmars* című kötet narratív szituációját meghatározni próbáló fikatív többszerzőjűség fogalma e szöveg esetében is érvényesíthető, a népköltészetre jellemző variánsok jelenléte miatt talán még hangsúlyosabban is. A fikatív többszerzőjűség gondolata a kollektív szerzőséggel rokon, egy olyan, az oralitásban létező, folyamatosan alakuló szöveggépző aktus, melyben a mesélés cselekedete kerül a hierarchia csúcsúra, fontosabbá válik a mesélőnél és a történetnél is. Az eseményeket elmondásuk hitelesíti (vö. Novák 2010a, 141–147). A szövegben tobzódó elbizonytalanító mechanizmusok hatására az olvasó szinte már rá sem mer kérdezni az elbeszélő személyére (vö. Novák 2010b, 47–55).

A tengeri kagyló értelmezésekor elsőre egyszerűnek tűnik a beszélő beazonosítása, kirajzolódik előttünk Töfe arcéle, viszont a helyzet mégsem ennyire egyszerű. Az ő hangja mellett a köcsögök társaságának többi tagja is hallatja a hangját, a narrátor a többiek kifejezésmódját összeveti a sajátjával, így szinte több párhuzamos szöveget, variánst kapunk. Szarvas Melinda is felhívja a figyelmet a kisregény klasszikusabb írásmódjára, mely élvezetes olvasást kínál, sőt egyenesen az utóbbi évek legkönnyebben befogadható Tolnai-regényének nevezi, de nem hallgatja el a mű összetettségét, rétegzettségét (Szarvas 2012, 65), s nem hagyja szó nélkül a szöveg alakmások eredményezte pluralitását sem: „Mind a megidézett korábbi művek, mind pedig ezek a Tolnai Ottó-alakmások eredményezik azt, hogy bár láthatóan egy kötetet vesz kézbe az olvasó, *A tengeri kagyló* mégis, egyszerre izgalmas és szórakoztató módon, »Tolnai Ottókat« rejt magában” (Szarvas 2012, 66). S e „Tolnai Ottók” beszédmódja, hangja folyik szétválaszthatatlanul össze, mint ahogyan arra Thomka Beáta is utal: „A személyek helyére egy elbeszélő hang került, a »ki beszél?« kérdésre nincs pontos válasz; sem a beszélő, sem az elbeszélő, sem a történetbeli alak nem azonosítható” (Thomka 2001, 16). Az azonosítás nehézsége abból fakadhat, hogy az alakmások nem nem költött alteregók, regényesített, kitalált alakok, „hanem különböző nézőpontú elbeszélőszólamok jelölései, és többször történik rá utalás a szövegekben, hogy valójában ugyanarról az elbeszélő-főhősről van

szó” (Mikola 2005, 116–117), másutt viszont az azonosság határozott tagadását figyelhetjük meg.

Tolnai szövegüniverzumában a sok bizonytalanság ellenére (vagy éppen annak fenntartása, hangsúlyosabbá tétele érdekében) mégis tematizálódik az alakmások elkülönítése. *A tengeri kagyló* első részében is találkozunk a bélyegekre specializálódással, mely *A pompeji filatelista* című tizenhárom részből álló írásban konkrétan az alakmások egymástól való elhatárolását szorgalja:

Igen, bélyegügyben érkezem. Ugyanis készülő Könyvem több hőse is bélyeget gyűjt. (Kagylót és lepkét csak Olivér.) Így nem maradt más hátra, mint hogy lassan magam is filatelistává legyek ismét. Valójában sosem is szüntem meg filatelistának lenni. Külön berakókat vásároltam hőseimnek, végül meg már magamnak is, hiszen a Könyvnek én lennék a moderátora (én és Regény Misu – akit viszont csupán a hibás, mint ő mondja, a történelem által meghibásított bélyegek érdeklik). Így végre szakosodhatok (Tolnai 2007, 79–80).

A hősök a saját külön berakójukba mind az általuk kiválasztott bélyegeket gyűjtik, de ahogyan az elbeszélői hang, a bélyegekre specializálódás sem kötődik mindig ugyanahhoz az alakhoz. Az albán bélyegek, a kék Mauritiusok és a Tanganyikák hol egyik, hol másik alteregóhoz vándorolnak. *A Polgár Baba és a függőleges fakír* című elbeszélés én-elbeszélője éppen úgy albán bélyegekre szakosodott (Tolnai 2011, 18), mint *A tengeri kagyló* Köcsögje.

Köcsög lila ködöket eregetett, nem győzte dicsérni a Tanganyikát, hogy aztán mind összeszedje, potyán besöpörhesse az albán bélyegeket. Az volt az elmélete, hogy semmis kis államok bélyegeit kell gyűjteni, állandóan változik ugyanis a berendezésük... ötven év múlva ő lesz a leggazdagabb ember Észak-Bácskában... Szatyor svéd bélyegeket gyűjtött, Jámbor Józsikát viszont kizárólag a portugál érdekelte. Lungovics Szatyor csak hibás bélyegeket gyűjtött, Lötyöge viszont gyászkereteseket... [...] Mi még ma is odaadnánk egy azúr, avagy kombinészín Mauritius egy Tanganyikáért, Köcsög még mindig albán bélyegeket gyűjt (közben Bécsbe költözött, nem tudom, milyen gazdagságot hozott neki csökkönyös szakosodása), így arra gyanítok, ha netán valóban bélyegre specializáltunk volna egyértelműen és kizárólag, akkor is elvétjük életünket (Tolnai 2011, 31–32).

Adott tehát a szakosodás helyenként nagyon pontosan meghatározott gesztusa, de a Tolnai-szövegtengert a maga teljességében vizsgálva a szigorú elku-

lönítés inkább félrevezet, összezavar, minthogy megnyugvást, bizonyosságot eredményezne. Valóban alakmájsjátéknak, a szubjektum szétszóródásának, megsokszorozódásának, az emelkedett és profán szétválaszthatatlanságának lehetnek tanúi az olvasók (Hózsá 2011, 45).

Hübelebalázsok regimentje

A pompeji szerelmekben az infaustusok, *A tengeri kagylóban* a köcsögök társasága gyűjti a bélyegeket, s az én-elbeszélő mindkét „bandában” csak egy tag, ugyanolyan, mint a többiek, nem emelkedik ki, ahogy az elbeszélői szólam se válik ki erőteljesen. A két közösség tagjai és szerveződésük között is sok hasonlóságot felfedezhetünk.

Marginális figurákat látunk marginális helyzetekben. Tolnai Ottó és nemzedéktársai már indulásukkor gazdag outsidersgalériát vonultattak fel. A korszak írói a beatnik, a csavargó, a peremre sodort tiltakozó alakjával tudnak azonosulni, műveik főhősei külön „ellenhősök”. Thomka Beáta Tolnai alakjai közül kiemeli a hübelebalázsok regimentjét, falusi tűzoltókat, amatőröket, piktorokat, imbecillis falusi modelljeiket, a falubolondot, a vidéki Orpheuszt. A hatvanas évek outsidersgalériája később kiegészült a Gastarbeiter, a hontalan, a spárgaszedő, az utcaseprő figurájával, az infaustusok csapatával, és a sort még sokáig folytathatnánk.

Az alakmások hada nemcsak ellenhősökből, de amatőrökből, sőt dilettánsokból is áll. *A tengeri kagyló* főhőse folyamatosan önnön dilettantizmusát hangsúlyozza, önmagát dilettáns memoáriróként identifikálja, s közli T. Orbán Olivér ilyen irányú véleményét is. E tekintetben a műfajválasztás is lényeges, nem próbálkozik kötöttebb prózaformákkal, novellával vagy regénnyel, sőt önéletírással sem, hanem éppen az emlékirattal, melynek szabályai még az autobiográfiánál is lazábbak (vö. Bitskey 1987, 61–89), melyet gyakran írnak amatőrök, dilettánsok is.

A dilettantizmus túlzott hangsúlyozása mégsem győzi meg teljesen az olvasót, nagyon helyesen állapítja meg Bencsik Orsolya, hogy „[a] narrátor minden szabadkozása és degradálása ellenére azonban kis emlékezésétől távol áll a dilettantizmus határán való billegés, és a már említett felszínen, a dolog héján, a fizikán túl mégis képes gyerekkorának egy kis plazmáját, a kagyló belsejét, a sprituálisat kivonni” (Bencsik 2011).

A Tolnai-féle dilettantizmus megértéséhez érdemes megvizsgálni a fogalom fejlődését, változását, hiszen a szó szoros értelmében nem lehet dilettánsnak

nevezni az annak titulált szövegeket, nem direkt rontott, roncsolt a nyelvezetük, mint például Parti Nagy Lajos ilyen típusú írásai. Hász-Fehér Katalin *Rossz költők társasága* című tanulmányában szemléletesen mutatja be azt az utat, amit dilettáns jelző bejárt a 18. századtól: „A latin *delectare* (gyönyörködés) és az olasz dilettanti kifejezésből a német kritikai gondolkodásba bevo-
nult »dilettantizmus« az 1750-es évektől a századfordulóig lényegében pozitív csengésű volt, azt a műkedvelőt jelölte, aki szívesen tölti idejét a művészetek élvezetével, és alkalmanként anyagi áldozatot is hajlandó hozni e kedvtelésének” (Hász-Fehér 2015, 59). A fogalom története a pozitív majd negatív töltet folyamatos változásaként írható le.

Ha a Tolnai-hősök dilettantizmusát szeretnénk leírni, inkább e szó pozitívabb jelentésváltozatait kell említenünk, például a XIX. század eleji állapotot, amikor a szociológiai aspektusok erősödtek fel, s e jelzőt „a nem hivatásos, műkedvelő, amatőr” jellemzésére alkalmazták (Hász-Fehér 2015, 60). Ugyancsak gyümölcsöző lehet Uwe Wirth gondolatmenetét alkalmazni a Tolnai-opus szubjektumaira. Ő a befogadó felől közelít a kérdéshez Goethe *Der Sammler und die Seinigen* című levélsorozata révén, mely a gyűjtő-lélekkel foglalkozik. Mivel Tolnai figuráitól amúgy sem idegen a gyűjtés aktusa, e párhuzam még inkább termékeny lehet.

Uwe Wirth az aspektusokat módosítva állítja, hogy a dilettáns alkotás közben is diszpozíciós, elrendezési problémákkal küzd. Nincs türelme megtanulni, begyakorolni a szükséges ismereteket, összetéveszti a gyakorlati cselekvést a művészi alkotással, beéri a puszta fizikai cselekvéssel, és azt azonosítja a művészettel. Műalkotásaiban is ott az elrendezés hiánya: kompozíciós, szelekciós gondjai vannak, s az önkorlátozás, a koncepciónélküliség hiánya látszik műve minden szintjén (Hász-Fehér 2015, 63).

Mind Wirth, mind Goethe és Schiller a koncepciót, az architektúrát hiányolják a dilettáns művéből, ahogyan Max Weber is, aki szerint „a dilettánsoknak is vannak jó ötleteik, megérzéseik, de hiányzik a formakezelés biztonságossága és módszertana” (Hász-Fehér 2015, 63).

E megállapítások között nem lehet nem észrevenni a Tolnai-szövegek bizonyos jellemzőit, legyen szó *A tengeri kagylóról* vagy más művekről. A dilettantizmus hangsúlyozása tehát éppen ezt a szabadságot teszi lehetővé a narrátor számára, hogy látszólag a koherenciát nélkülözve, improvizatíván alakíthatja saját szövegét.

„Ahogy Kecsenovics Firó szokta volt mondani”

A narrátor, ahogy már utaltam rá, emlékiratnak, memoárnak nevezi saját írását. Már felnőttként tekint vissza gyermekkoruk elvarázsolt világára, az Erzsébet liget különleges figuráira, ám nemcsak az eseményeket idézi fel, hanem a gyermekkor szókincsét is, amely mintegy rázuhan az emlékirat írása közben. A szöveg tanúsága szerint bár az én-elbeszélő és T. Orbán Olivér is afféle tollforgatók, a köcsögök társaságában mégis Orbán Olivér és Köcsög rendelkezik a leggazdagabb szókinccsel. Töfe nem győzi csodálni két társa gazdag kifejezőkészségét.

A muzizás például Kecsenovics Firó szavajárása (Tolnai 2011, 39). A narrátor a meztelenül szót használja, de megjegyzi, hogy T. Orbán Olivér azt mondja, pőrén, Köcsög pedig azt, hogy anyaszült meztelenül, viszont az emlékirat szerzője meg is magyarázza saját választásának okait (Tolnai 2011, 44). Szarvas Melinda jegyzi meg éppen ezzel kapcsolatban, hogy attól, hogy az én-elbeszélőnek „nem fekszenek” ezek a kifejezések, „a kisregény hátralevő részében több alkalommal is az itt T. Orbán Olivérnek tulajdonított megfogalmazást alkalmazza” (Szarvas 2012, 65–66).

Józsika így fogalmaz: kigyúlt fanszöre között az az égőcske, Löttyöge viszont a kiscsikót, Tódor pedig helyesbítve csikócskát mond az égőcske helyett (Tolnai 2011, 94–95). A fanszór kifejezést viszont az idősebb gyerekektől hallották, pontosan nem is értették a jelentését, pontosan nem tudták mi is az, hogy fan (Tolnai 2011, 46).

A bélyegekre szakosodáshoz hasonlóan működik *A tengeri kagyló* hősei-nek nyelvhasználata is. Az elbeszélő pontosan kijelöli ez vagy az a frázis kinek a szavajárása, ki kitől halott egy-egy történetet, szófordulatot, viszont ennek kihangsúlyozásán túl nagyon éles ellentétet nem észlelünk a beszédmódok között.

A kisregény középpontjában Nusika szobrának elkészítése áll. Ez a folyamat szinte teljesen megegyezik a szövegalkotás műveletével. A köcsögök előgyúrják az agyagot, elkészítenek mindent Tihamér számára, s tekintetükkel olyan figyelemmel követik a szobrász kezét, hogy szinte irányítják is a mozdulatokat. Együtt lélegeznek a készülő szoborral, s a végén már különbséget sem tudnak tenni a szobor, az élő alak és a tükörkép között. Valahogy így folynak egybe a köcsögök szólamai is, de ahogyan a szobor is apró darabjaira hullott, a köcsögök társasága is szétesett, az én-elbeszélő már képtelen volt meséiket, mendemondáikat összefogni. Habe dumájukat nem tudta lexikonná gyúrni, nem tudott szöveget készíteni belőle, csak egy emlékiratot, mely tökéletlenségével, többszólamúságával, variánsaival mégis emléket állított annak a nyelvnek és világnak, amely meghatározta a gyerekkorukat.

Irodalom

- Bencsik Orsolya. 2011. Kagylóra szakosodni. *Revizor* <http://www.revizoronline.com/hu/cikk/3550/tolnai-otto-a-tengeri-kagyló/> (2016. okt. 24.)
- Bitskey István. 1987. História, emlékirat, önvallomás. In *Irodalom és ideológia a 16–17. században*, szerk. Varjas Béla. 61–89. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Gulyás Gábor. 1995. A költő alteregói, avagy a Tolnai-kaland. *Műhely* (5): 43–44.
- Hász-Fehér Katalin. 2015. Rossz költők társasága: Az epigonizmus és dilettantizmus természetrajza a 19. századi magyar irodalomkritikai gondolkodásban. *Tanulmányok* (2): 45–68.
- Hózsá Éva. 2011. A lomtalanítás irányai – lomtalanító képlékenysége: Tolnai Ottó Barnabásának lehetséges előképe. *Hungarológiai Közlemények* 42/12 (4): 37–49.
- Novák Anikó. 2010a. Fiktív többszerzőjűség Tolnai Ottó újabb prózájában. *Létünk* 40 (4): 141–147.
- Novák Anikó. 2010b. „egy dublőr, aki a mi esetünkben az első szereposztást viszi...”: Néhány megjegyzés Tolnai Ottó alakmásairól. In *Alteregó: Alakmások – hamismások – heteronimák*, szerk. Csányi Erzsébet. 47–55. Újvidék: Bölcsészettudományi Kar–Vajdasági Magyar Felsőoktatási Kollégium.
- Szarvas Melinda. 2012. Tolnai Ottók csomagban (Tolnai Ottó: *A tengeri kagyló*). *Műhely* (3): 64–66.
- Thomka Beáta. 2001. *Beszél egy hang: Elbeszélők, poétikák*. Budapest: Kijarat Kiadó.
- Tolnai Ottó. 2007. *A pompeji szerelmesei: Fejezetek az Infaustusból*. Pécs: Alexandra Kiadó.
- Tolnai Ottó. 2011. *A tengeri kagyló: Kisregély*. Újvidék: Forum Könyvkiadó.

NARRATOLOGICAL APPROACH OF OTTÓ TOLNAI'S A TENGHERI KAGYLÓ

The question of alter egos and thus the localization of the narrators' voices gives an exciting task to the readers of Ottó Tolnai. The paper focuses on Ottó Tolnai's novel *A tengeri kagyló*, which, like others of his texts, carries the traits of fictive multiple authorship and emphasized live speech-likeness. While in some cases stamp collecting is a differentiation criteria, in this analysed novel the characters' language use and vocabulary are of help in distinguishing them. The narrator identifies himself as a laic penner compared to the other characters and he constantly compares the phraseology of the others and his own, giving us almost more parallel texts. Narratological analysis focusing on the problem of the narrator thus necessarily operate with linguistic questions.

Keywords: Ottó Tolnai, *A tengeri kagyló*, narrator, language use.

GALERIJA ALTER-EGA I UPOTREBA JEZIKA OTA TOLNAIJA U ROMANU *MORSKA ŠKOLJKA*

Istraživanje oblika alter-ega i lokalizacija pripovedačkog tona predstavljaju uzbudljive zadatke za analizu dela Ota Tolnaja. U fokusu ovog rada nalazi se njegov roman *Morska školjka*. Najvažnije odlike ovog teksta su fiktivno multi-autorstvo i veoma naglašen govorni jezik, što je karakteristično za ceo Tolnajevo opus. U ovom proznom stvaralaštvu važan je i lik filateliste koji se koristi za prepoznavanje raznih vrsta alter-egoa. U romanu se, međutim, naratori mogu prepoznati na osnovu jezika i rečnika. Narator samog sebe, suprotno od ostalih likova, naziva pripovedačem-laikom, a njihovu frazeologiju kontinuirano poredi sa svojom, što dovodi do stvaranja specifičnih paralelnih tekstova. Na ovaj način narativna analiza, fokusirana na problematiku pripovedača, operiše instrumentima lingvistike.

Cljučne reči: Oto Tolnai, narator, rečnik, upotreba jezika.

A kézirat leadásának ideje: 2016. okt. 28.

Közlésre elfogadva: 2016. nov. 20.